

Wojdat Marta, Janowska Patrycja, Pujszo Małgorzata, Stępiak Robert. A comparative analysis of the level of aggression between female and male judokas society. Journal of Education, Health and Sport. 2017;7(5):95-106. eISSN 2391-8306. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.571449>
<http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/article/view/4445>

The journal has had 7 points in Ministry of Science and Higher Education parametric evaluation. Part B item 1223 (26.01.2017).
1223 Journal of Education, Health and Sport eISSN 2391-8306 7

© The Author (s) 2017;

This article is published with open access at Licensee Open Journal Systems of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland

Open Access. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Noncommercial License which permits any noncommercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author(s) and source are credited. This is an open access article licensed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits unrestricted, non commercial use, distribution and reproduction in any medium, provided the work is properly cited.
This is an open access article licensed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits unrestricted, non commercial use, distribution and reproduction in any medium, provided the work is properly cited.
The authors declare that there is no conflict of interests regarding the publication of this paper.
Received: 02.04.2017. Revised: 18.03.2017. Accepted: 28.04.2017.

Analiza porównawcza poziomu agresji między kobietym, a męskim środowiskiem judoków

A comparative analysis of the level of aggression between female and male judokas society

Wojdat Marta¹, Janowska Patrycja¹, Pujszo Małgorzata¹, Stępiak Robert²

¹Sekcja Kultury Fizycznej "WyKoNa" Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, Polska

²Instytut Kultury Fizycznej, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, Polska

Corresponding author: Stępiak Robert Ph. D.,
Instytut Kultury Fizycznej, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego,
ul. Sportowa 2,
85-091 Bydgoszcz
Polska
email: robi1969@wp.pl

Słowa kluczowe: analiza agresji, judo kobiet i mężczyzn

Keywords: analysis of aggression, judo men and women

Streszczenie

Cel: Porównanie poziomu agresji kobiet i mężczyzn w populacji judoków, na tle średniej agresji społeczeństwa polskiego

Materiał i metody: Przebadano 77 osobowa grupę byłych i nadal trenujących judoków (30 kobiet i 47 mężczyzn) używając ankiety do wyznaczenia poziomu agresji "Kwestionariusz Agresji" Buss, Perry, Instytutu "Amity" w polskiej adaptacji.

Wyniki: Kobiety cechowały się niższym poziomem agresji fizycznej niż mężczyźni. Obniżone poczucie wrogości wśród kobiet jak i mężczyzn odróżniało środowisko judoków od średniej populacji polskiej.

Wnioski: Jedynie niższy u kobiet poziom agresji fizycznej jest dyskryminujący dla środowiska judoków. Niższy poziom poczucia wrogości stanowi znaczący wyróżnik dla całego środowiska judoków.

Abstract

Aim: The comparison the level of aggression of women and men in the judo population, against the background of the average aggression of the Polish society

Material and Methods: A group of 77 former and still practicing judokas (30 women and 47 men) were tested using a questionnaire to determine the aggression level of "Aggression Questionnaire" Buss, Perry, Amity Institute in Polish adaptation.

Results: Women had lower levels of physical aggression than men. Reduced feelings of hostility among women and men made the judo environment different from the average Polish population.

Conclusions: Only the lower level of physical aggression in women is discriminating against the judo environment. The lower level of sense of hostility is a significant distinctive for the entire judo community.

Wstęp

Badania agresji mają na celu określenie źródeł jej pochodzenia, oraz składowych, które to wywierają wpływ na zmianę jej poziomu: wzrost lub spadek. Wyniki badań mogą okazać się pomocne dla właściwego rozpoznania i monitorowania tego zjawiska. Związane jest to również z edukacyjno-informacyjną rolą, poprzez którą możliwa jest eliminacja/kontrola tego zjawiska społecznego. Agresja może występować m.in. w sferze publicznej, rodzinie, szkole, a także sporcie [1].

W etiologii zachowań agresywnych należy uwzględnić stan zdrowia jednostki, czynniki środowiskowe, wychowanie, czynniki społeczne, czynniki ekonomiczne, czynniki socjologiczne oraz czynniki demograficzne, w których skład zalicza się m.in. płeć. Ostatnia zmienna łączy się również z jednym z czynników biologicznych, jakim jest poziom testosteronu [2].

Wyniki większości badań pokazują, iż mężczyźni wykazują wyższy poziom agresji, lecz niektórzy badacze twierdzą, że ta różnica nie jest znacząca. Inni zaś płci dopisują określone rodzaje agresji. Zgodnie z licznymi badaniami to mężczyźni są głównie sprawcami przestępstw. Dane z Federalnego Biura Śledczego w Stanach Zjednoczonych mówią o proporcjach 4,4 do 1, Niemiecka Oficjalna Statystyka Przeszeczności informuje że kobiety stanowiły tylko 10,9% podejrzanych o przestępstwo, Brannon zaś podaje, że udział mężczyzn we wszystkich zbrodniach to około 85% [3][4][5].

Z badań Bettencourt i Miller wynika, że mężczyźni reagują intensywniej agresją w sytuacji zarówno braku jakiegokolwiek prowokacji, jak i w sytuacjach ataku fizycznego, uniemożliwienia osiągnięcia sukcesu, przerywania wykonywania zadania, kwestionowania umiejętności oraz negatywnych informacji na temat inteligencji. Natomiast kobiety silniej reagują na zniewagi tj. wulgarne komentarze, niegrzeczne traktowanie oraz na krzywdy o charakterze psychicznym lub społecznym. Kobiety częściej posługują się agresją pośrednią stosując kpiny, aranżowanie ośmieszających sytuacji. Rzadziej są agresywne w warunkach publicznych [6].

Analiza badań na osobach osadzonych w zakładach karnych również wykazała preferencje agresywności ze względu na płeć. Kobiety charakteryzują się wyższym wynikiem od mężczyzn w zakresie wrogości wobec otoczenia, nieświadomych skłonności agresywnych, agresji przemieszczonej, pośredniej, ukrytej, słownej, fizycznej oraz agresji globalnej. Jednocześnie posiadają wyższy wynik kontroli zachowań agresywnych. Mężczyźni zaś przejawiają wyższy poziom samo agresji emocjonalnej [7].

Badania na sportowcach również wykazały związek pomiędzy płcią a agresją. Poza tym potwierdzona była skuteczność treningu sportowego, wobec obniżania agresji u obu płci.

Wyniki na kobietach i mężczyznach grających w piłkę nożną oraz piłkę ręczną wykazały, że mężczyźni gracze okazują się w każdej z tych dyscyplin być bardziej agresywni od zawodniczek [8].

Również inne badania na uprawiających piłkę nożną wskazują, że zawodnicy posiadają większy poziom agresji instrumentalnej od zawodniczek. Niemniej jednak, w odniesieniu do całkowitej liczby czynności agresywnych kobiety uzyskały więcej sędziowskich punktów karnych niż mężczyźni [9].

Badania prowadzone we Włoszech wskazywały, że decyzja o uprawianiu danego sportu wydaje się być związana z potrzebą dostosowania się do stereotypów kulturowych, które przedstawiają mężczyznę jako agresywnego, a kobietę jako łagodną i uległą. Ponadto

potwierdzały hipotezę, iż zajęcia sportowe mogą służyć jako środek do kontrolowania agresywności wśród kobiet [10].

Pięćmi miesięczne badania na chłopcach, którzy dwa razy w tygodniu ćwiczyli judo, wykazały iż ta sztuka walki ma istotne fizyczne, edukacyjne i terapeutyczne atrybuty. Autorzy tych doniesień przewidywali, że to może mieć również pozytywny wpływ na adolescentów.

Oprócz korzystnego wpływu na układ mięśniowo-szkieletowy, system neurologiczny i system krążenia, judo zapełnia psychospołeczne pozytywy. Wśród młodzieży odnotowano mniej skrajne wahania nastroju, oraz spadek poziomu lęku. Ta poprawa zachowania uogólniała się na różne dziedziny życia [11].

Większość agresji obserwowanej w działaniach sportowców ma charakter instrumentalny, co oznacza że ma na celu osiągnięcie nieagresywnej korzyści w wyniku agresywnego działania [12]. Badania Dąbrowskiego naświetlają zjawisko agresji z innej perspektywy. W swojej teorii rozwoju człowieka poprzez fazy integracji i dezintegracji, uważa że, większość procesów nerwicowych i psychonerwicowych wpływa korzystnie na rozwój osobniczy, oraz jest jednym z wielu warunków jego przyspieszenia. Zgodnie z nim są one wyrazem rozwijającego się zdrowia psychicznego [13].

Biorąc pod uwagę liczne już badania z zakresu psychologii dotyczące judo i innych sportów walki autorzy [14,15,16,17], uważają, że prezentowana analiza porównawcza w sposób istotny poszerzy zakres wiedzy dotyczący ważnego społecznie zjawiska jakim jest agresja

Material i metody

W badaniach dotyczących agresji przeprowadzonych w listopadzie/grudniu 2016 roku na terenie Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku, w środowisku judo w Bydgoszczy oraz w trakcie zawodów judo w Łodzi w lutym 2017 roku wzięło udział łącznie 47 mężczyzn i 30 kobiet w różnym wieku - zawodnicy/zawodniczki czynni, oraz byli zawodnicy/zawodniczki obecnie trenujący rekreacyjnie.

Dane do badań zdobywano poprzez wypełnianie przez osoby badane "Kwestionariusza Agresji" Buss, Perry, Instytutu Amity. (wg. internetowej wersji polskiej - za zgodą autorów). Do ankiety dołączono cztery pytania : czas trwania kariery zawodniczej, czas trwania treningu rekreacyjnego, wykształcenie (wartości 1-5), oraz własna ocena pozycji społecznej (wartości 1-5) - wyniki przedstawiono w skali porządkowej.

Zebrane dane porównano ze sobą oraz odniesiono do danych internetowych Instytutu Amity.

Do obróbki statystycznej użyto programów Excell 2007 oraz Statistica 6. Oznaczono średnie wartości badanych składowych zjawiska agresji (agresję fizyczną, agresję słowną, gniew i wrogość), dla każdej grupy, określano różnice statystycznie istotne, dla różnych/równych wariancji, a na wykresach regresji wskaźnik determinacji R^2 .

Wyniki badań przedstawiono w tabelach Tab.1-2 oraz na wykresach Ryc.1-5.

Wyniki.

Tabela 1. Podstawowe dane osobowe charakterystyczne dla obu badanych grup judo

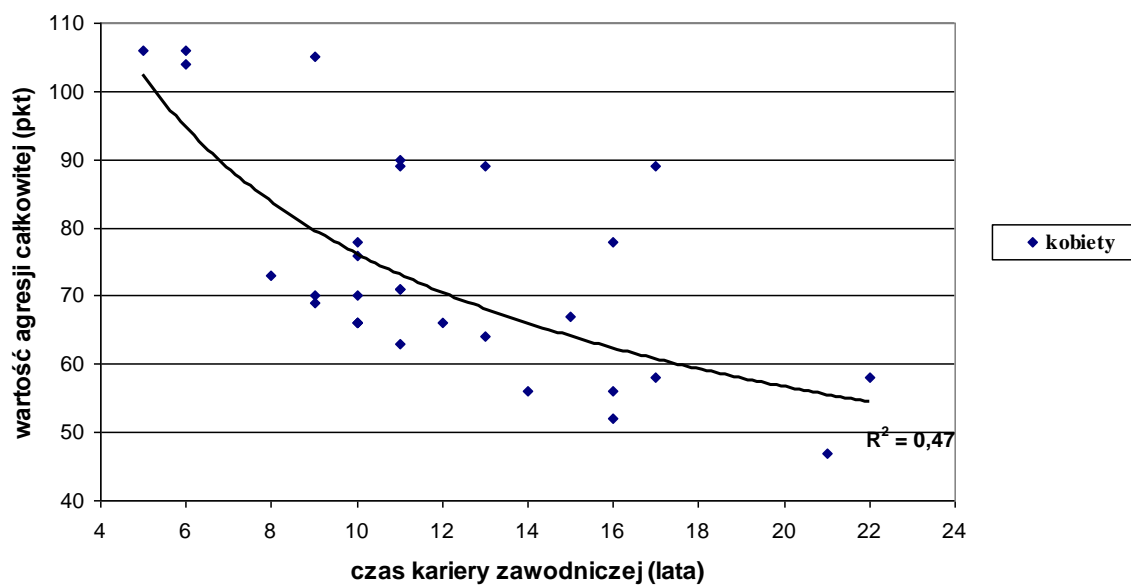
	Wiek (lata)	Zakres (lata)	Czas (lata) kariery zawodniczej	Czas (lata) treningu rekreacyjnego	Wykształcenie	Samoocena pozycji społecznej
Grupa judo mężczyzn n=47	36,9* ± 15,6	18,0 - 75,0	13,1* ± 4,6	10,4* ± 11,1	3,2 ± 1,2	3,6 ± 0,7
Grupa judo kobiet n=30	25,6* ± 8,4	16,0 - 48,0	11,9* ± 4,1	4,5* ± 6,2	3,2 ± 1,3	3,5 ± 0,7

* - różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$ w tych samych kolumnach tabeli.

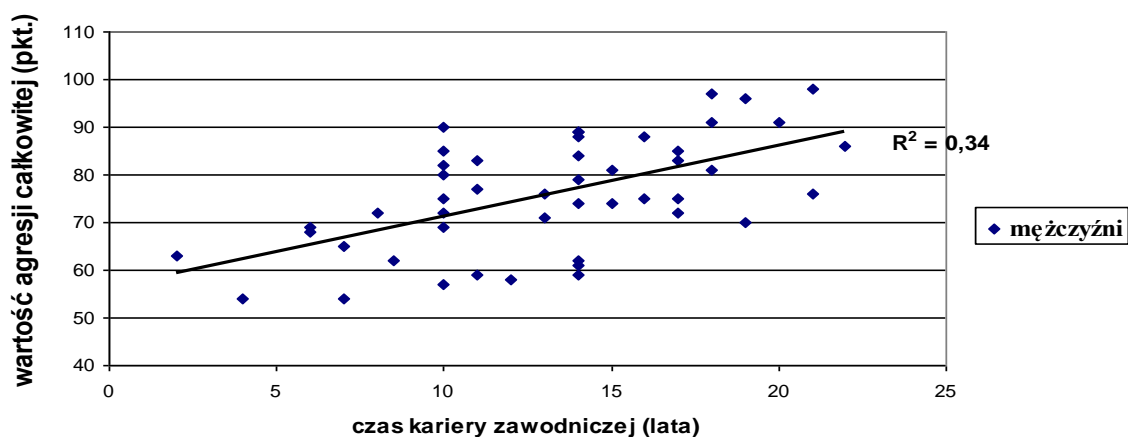
Tabela 2. Wartości liczbowe pomiaru agresji i jej składowych otrzymane w obu badanych grupach, oraz wartości agresji i jej składowych Instytutu "Amity"

	Gniew	Agresja fizyczna	Wrogość	Agresja słowna	Agresja całkowita
Grupa judo mężczyzn n=47	18,3 ± 3,3	22,1* ± 4,6	20,3 ± 4,8	15,2 ± 3,2	75,9 ± 11,8
Grupa judo kobiet n=30	19,4 ± 4,2	19,7* ± 5,1	20,4 ± 5,2	14,5 ± 4,4	74,0 ± 16,5
Grupa internetowa "Amity" - mężczyźni	19,1	22,9	23,6	15,7	81,3
Grupa internetowa "Amity" - kobiety	19,2	18,9	21,8	14,5	74,3

* - różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$ w tych samych kolumnach tabeli.

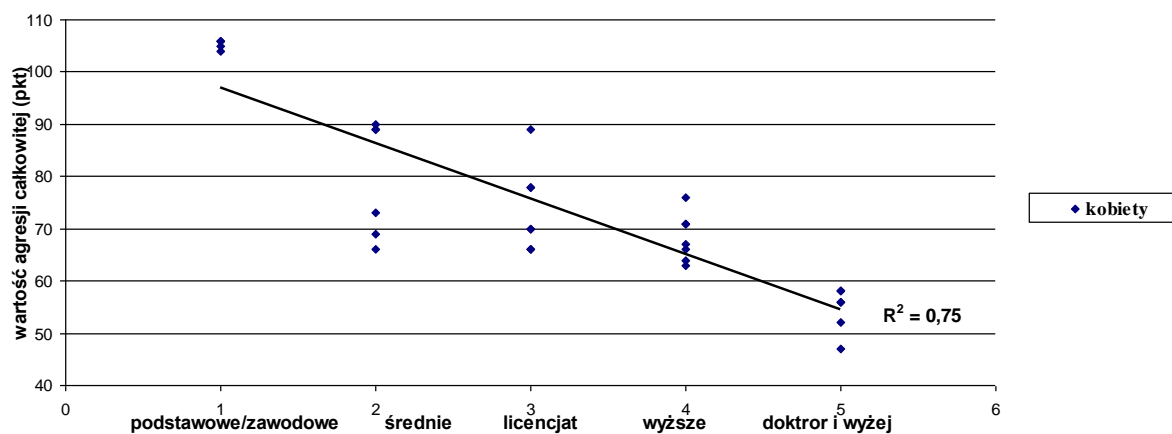

Ryc. 1. Zależność wartości agresji całkowitej w funkcji czasu kontynuowania kariery zawodniczej w grupie kobiet.

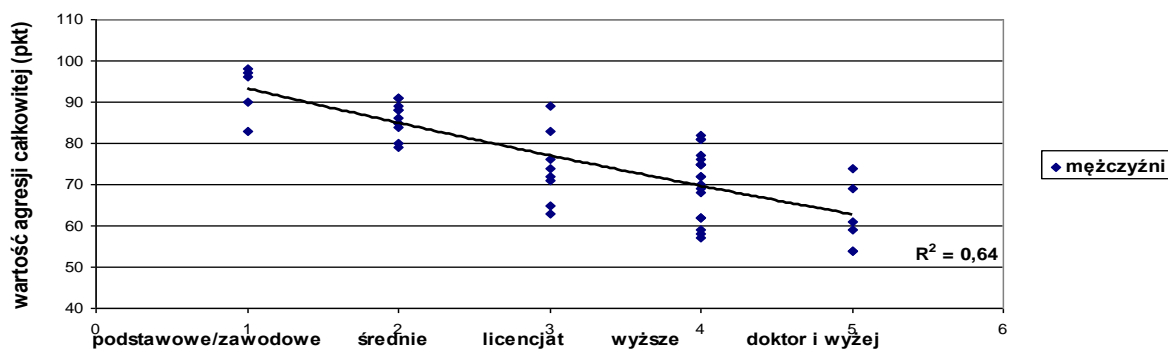

Ryc. 2. Zależność wartości agresji całkowitej w funkcji czasu kontynuowania kariery zawodniczej w grupie mężczyzn.

Wykresy przedstawione na Ryc. 1 i Ryc. 2 wskazują na istotne związki pomiędzy zmiennymi.

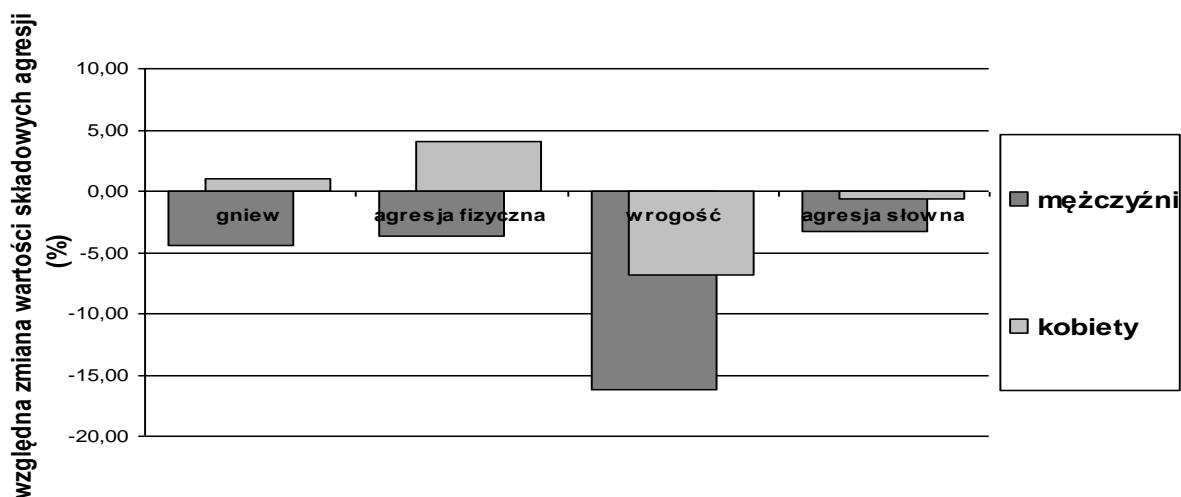

Ryc. 3. Zależność wartości agresji całkowitej w funkcji posiadanego wykształcenia w grupie kobiet

Ryc. 4. Zależność wartości agresji całkowitej w funkcji posiadanego wykształcenia w grupie mężczyzn

Na wykresach przedstawionych na Ryc3-4 uwidoczniła się zależność pomiędzy uzyskanym wykształceniem, a spadkiem wartości agresji całkowitej w grupie męskiej jak i grupie kobiet. Wskaźnik determinacji $R^2=0,75$ w grupie kobiet oraz $R^2=0,64$ w grupie męskiej wskazują na zależność istotną statystycznie na poziomie wysokim.

Ryc. 5. Wartości względne składowych agresji (gniew, agresja fizyczna, wrogość, agresja słowna) w grupie męskiej i grupie kobiet obliczone w stosunku do wartości internetowych Instytutu Amity

Wykres wartości względnych przedstawiony na Ryc.5. wskazuje, że największe różnice zarówno w grupie męskiej jak i grupie kobiet występują pomiędzy wartościami wrogości obliczanymi względem wartości internetowej Instytutu Amity. Wrogość w obu grupach jest na poziomie niższym niż dla populacji internetowej.

Dyskusja

Analizując dane zaprezentowane w Tabeli 1 można zauważyć, że zarówno wiek, czas trwania kariery zawodniczej oraz czas treningu rekreacyjnego jest istotnie różny dla kobiet i mężczyzn. Stwierdzenie jednak, że skoro grupa kobiet jest istotnie młodsza od grupy mężczyzn co implikuje następne zależności było by uproszczeniem. Doniesienia naukowe wskazują, że kobiety znacznie szybciej kończą swoją karierę sportową i krócej trenują rekreacyjnie, a przyczyny tego procesu są bardzo zróżnicowane. Związane jest to m.in. z rolą kobiet w społeczeństwie, macierzyństwem, fizjologią, mniejszymi zarobkami, niższą popularnością sportu kobiecego w mediach i mniejszą reprezentacją w gremiach szkoleniowych i innych organizacjach sportowych [18]. Pomimo zróżnicowania względem wieku analiza poziomu wykształcenia i własnej oceny pozycji społecznej nie wykazuje istotnych różnic pomiędzy kobietami a mężczyznami. Środowisko judoków jest środowiskiem wykształconym na poziomie wysokim. Dane te znajdują także potwierdzenie w badaniach innych naukowców [19]. Dane zaprezentowane w Tabeli 2. wskazują że, w

środkowisku judoków, kobiety od mężczyzn różnią się pod względem poziomu agresji w stopniu istotnym jedynie w poziomie agresji fizycznej, która to jest wyższa w gronie mężczyzn. Pozostałe składowe agresji jak - gniew, agresja słowna i wrogość i agresja całkowita nie wykazują różnic istotnych. Istotności różnic względem grypy internetowej Instytutu "Amity" nie można było określić, ze względu na brak danych surowych. Jak wskazują inne badania jednym z czynników silnie wpływających na różnice płciowe w zachowaniu agresywnym jest przykładowo odmienna percepcja i interpretacja zachowania agresywnego u kobiet i mężczyzn. Przytoczone jednak w literaturze określenie "płeć psychologiczna" stanowi zdaniem autorów dysonans biologiczny i fizjologiczny, natomiast właściwym zdaje się być sformułowanie "dymorfizm płciowy" powszechnie już stosowane (np. w naukach o kulturze fizyczne) i w sposób wystarczający interpretujące zjawisko

Płeć wiąże się z odmiennymi formami manifestowania agresji. Zgodnie z literaturą mężczyźni częściej niż kobiety demonstrują agresję fizyczną. Natomiast takie formy jak agresja pośrednia i relacyjna (na przykład różnego rodzaju dokuczliwości, plotkowanie, gwałtowne wybuchy irytacji) dominują w zachowaniu się dziewcząt i kobiet [20].

W badaniach na grupie judoków (Tab.1.) agresja fizyczna mężczyzn jest również wyższa niż u kobiet. Jednakże agresja całkowita kobiet i mężczyzn trenujących judo jest taka sama. Inne rezultaty zostały uzyskane w poziomie agresji słownej, gdzie kobiety uzyskały zbliżony wynik do mężczyzn. W przebadanej grupie osób trenujących sztukę walki zanotowano niższy poziom każdej składowej agresji od grupy internetowej Instytutu Amity.

Analiza wykresów przedstawionych na Ryc.1. i Ryc.2. wykazała, że poziom agresji w grupie kobiet maleje wraz z czasem trwania kariery zawodniczej – czego nie można powiedzieć o mężczyznach, u których poziom agresji wzrasta. Pomimo tego, że role społeczne obu płci oraz model rodziny ulegają zmianie na przestrzeni lat, domniema się, iż tradycyjne wzorce mogą być przyczyną uzyskanych wyników.

Dane prezentowane w Ryc.3. i Ryc.4. wskazują, że poziom agresji u kobiet jak i u mężczyzn spada wraz ze wzrostem wykształcenia. Badania przeprowadzone na 80 pacjentach oddziału ratunkowego, do których użyto Kwestionariusza Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych oraz Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji, wykazały iż status socjoekonomiczny oraz sytuacja rodzinna badanych osób związana jest ze skłonnością do zachowań agresywnych oraz stylem radzenia sobie ze stresem. Wyższy poziom wykształcenia koreluje ze stosowaniem zadaniowego stylu radzenia sobie ze stresem [21].

Zgodnie z Ryc.5. przebadane kobiety i mężczyźni trenujący judo charakteryzują się niższym poziomem wrogości w porównaniu z grupą internetową Instytutu Amity.

Zgodnie z badaniami na młodzieży szkolnej trenującej sporty walki, trening w sposób istotny wpływa na obniżenie poziomu agresji ogólnej. Autorzy dopatrują się tu wielu przyczyn, a jako jedną z nich wskazują respektowanie zasad zawartych w tzw. kodeksie Bushido. [22].

Niższe poczucie wrogości, jest korzystne dla zdrowia, co pokazują badania przeprowadzone w Finlandii na kobietach i mężczyznach chorujących na chorobę wieńcową. Wyniki uzyskane Skalą wrogości Cooka i Medleya pozwalały przewidywać śmierć w wyniku chorób układu krążenia i zwiększoną śmiertelność po dziewięciu latach. Doświadczanie wrogości wiąże się ze zwiększonym ryzykiem wystąpienia zawału serca oraz udaru w przyszłości. Ponadto osoby wrogie otrzymują mniej wsparcia społecznego i doświadczają więcej negatywnego nastawienia w swoim środowisku pracy. Zgodnie z badaniami wrogość jest też predykatorem zbioru wzajemnie powiązanych czynników zwiększających ryzyko rozwoju chorób miażdżycowych i cukrzycy [23].

Gallo i Smith opisali wrogość jako cechę będącą kombinacją niskiego poczucia wspólnotowości i wysokiego poziomu neurotyzmu. Natomiast trening sztuk walk może zapewniać potrzebę przynależności do grupy społecznej [24]. Stwierdzone obniżenie poziomu wrogości jak i całego poziomu agresji jest więc kompatybilne z wcześniejszymi doniesieniami i upoważnia do zaproponowania wniosków.

Wnioski

1. Trening judo kobiet i mężczyzn wykazuje istotną dodatnią zależność z niższym poziomem agresji zarówno dla środowiska trenujących kobiet jak i mężczyzn.
2. Jedynie poziom agresji fizycznej jest dyskryminujący dla kobiet i mężczyzn ze środowiska judo.
3. Niższe poczucie wrogości zdaje się być istotną dominantą w opisie zjawiska niższego poziomu agresji poprzez trening judo zarówno dla środowiska kobiet jak i mężczyzn.
4. Odmienny przebieg zmian poziomu agresji dla środowiska judo kobiet i mężczyzn wraz z długością kariery zawodniczej stanowi wyzwanie dla dalszych badań nad tym zjawiskiem.

Bibliografia

1. Dziubiński, Z. (2007). Sport a agresja. Praca zbiorowa. AWF, Warszawa i Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa.
2. Binczycka-Anholcer, M. (Ed.). (2003). Przemoc i agresja jako zjawiska społeczne PTHP, 42-44.
3. Krahe, B. (2005). Agresja [Aggression]. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. 61-63.
4. Wolińska, J. M. (2010). Agresywność młodzieży: problem indywidualny i społeczny. Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 138-141.
5. Dudzik J., (2002). Człowiek i agresja, Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne, Warszawa, 84.
6. Mandal, E. (2003). Kobiecość i męskość. Popularne opinie a badania naukowe. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 104-106.
7. Lipiński S., Syndrom agresji u kobiet i mężczyzn osadzonych w zakładach karnych [W:] Przemoc i agresja jako zjawiska społeczne, Binczycka-Anholcer, M., PTHP, 402-414.
8. Columb-Cabagno, G Rascle, O. (2006), Team sport players observed aggression as a function of gender, competitive level, and sport type. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(8), 1980-2000.
9. Coulomb-Cabagno, G., Rascle, O., Souchon, N. (2005). Players' gender and male referees' decisions about aggression in French soccer: A preliminary study. *Sex Roles*, 52 (7-8), 547-553.
10. Lenzi, A., Bianco, I., Milazzo, V., Placidi, G. F., Castrogiovanni, P., Becherini, D. (1997). Comparison of aggressive behavior between men and women in sport. *Perceptual and motor skills*, 84(1), 139-145.
11. Women, B. B. (1986). Judo as therapy for emotionally disturbed adolescents: A pilot study. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 2(1), 63-73.
12. Kłodecka-Różalska J., (2007), Zachowania agresywne w sporcie: dominacja nadziei i optymizmu nad pesymizmem i zwątpieniem [W:] Z. Dziubiński [red.], Sport a agresja, SALOS RP, Warszawa, 90.
13. Rudziński J., Imperatyw rozwoju [W:] Binczycka-Anholcer M., (2001) Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne, 9-16.

14. Błach W., Pujszo R., Pyskir M., Adam M. (2005), Kontrola postawy ciała zawodniczek judo - badania pilotażowe) *Research yearbook : studies in the theory of physical education and sport*, 11, 30-36.
15. Adam, M., Laskowski, R., Pujszo, R., Smaruj, M., Wolska, B., Sybilski, Z. (2006). Natężenie dźwięku i odporność na stres a kontrola postawy ciała. [W]: Człowiek–jego bioelektroniczna konstrukcja, a percepcja muzyki. Praca zbiorowa pod red. Adama Adamskiego Kęty, 85-9.
16. Pujszo, R., Skorupa, H., Smaruj, M., Sybilski, Z., Wolska, B. (2006). Koncentracja uwagi i efekt placebo w Kontroli postawy ciała. [W]: Człowiek – jego bioelektroniczna konstrukcja a percepcja muzyki/Praca zbiorowa pod red. Adama Adamskiego. Kęty, 77-83.
17. Wojdat, M., Janowska, P., Pujszo, M., Stępnia, R., Adam, M. (2017). Psychological analysis of the level of aggression in the male judokas society. *Journal of Education, Health and Sport*, 7(4), 59-67.
18. Lenartowicz, M. (2009). Specyfika zawodu sportowca i kariery sportowej. *Studia Humanistyczne*, 9, 73-84.
19. Janowska, P., Wojdat, M., Antkowiak, M., Stępnia, R., Adam, M. (2016). Samoocena, a wybrane elementy pozycji społecznej judoków. *Journal of Education, Health and Sport*, 665-671.
20. Konopka, K., Frączak, A. (2013). Płeć psychologiczna, a gotowość do agresji interpersonalnej u kobiet i mężczyzn. In *Polskie Forum Psychologiczne*, 1(18), 65-80.
21. Orzechowska, A., Florkowski, A., Gruszczyński, W., Zboralski, K., Wysokiński, A., Gałęcki, P., Talarowska, M. (2009). Status socjoekonomiczny a zachowania agresywne i style radzenia sobie ze stresem. *Psychiatr. Pol*, 43, 53-63.
22. Drumińska, E., Wojdat, M., Pujszo, M., & Stępnia, R. (2016). Pedagogiczno-psychologiczne aspekty zapobiegania agresji na etapie szkolnym. *Journal of Education, Health and Sport*, 596-604.
23. Sawicki, A., Atroszko, B., Atroszko, P. (2016). Uwarunkowania i potencjalne konsekwencje cynicznej wrogości w perspektywie edukacyjnej. *Psychospołeczne aspekty zdrowia*, Sopot: Wydawnictwo Athenae Gedanenses, 51-68.
24. L. C. Gallo, T. W. Smith, (1998), Construct validation of health-relevant personality traits: Interpersonal circumplex and Five-factor model analyses of the Aggression Questionnaire, „*International Journal of Behavioral Medicine*”, 5, 129–147.